

URBANISTICKÁ VÝROČÍ

červenec - srpen 2001

Vraťme se alespoň na chvíli do závěrečného období renesance v Itálii ke dvěma tvůrcům, kteří v něm měli významnou úlohu. Jedním z nich je **Giorgio Vasari** (30. 7. 1511 – 27. 6. 1574), známý především jako autor životopisů „nejvýznamnějších italských architektů, malířů a sochařů“, které pro následující věky uchovaly životní osudy jednotlivých tvůrců a především svědectví o tehdejší době a jejím uměleckém usilování. Vasari však nebyl pouze pilným a zasvěceným spisovatelem. Je zároveň autorem a spoluautorem významných staveb, mezi nimiž patří na první místo florentské Uffizie, řešené jako uliční prostor a postavené po roce 1560. Tato slavná galerie, zamýšlená původně jako kancelářský objekt, představuje jeden z mála jednotně koncipovaných renesančních urbanistických souborů. Navíc jsou Uffizie považovány historiky umění za poslední renesanční stavbu v Itálii, signalizující nástup manýrismu.

Neméně významnou postavou z rozmezí renesance a manýrismu je v Itálii **Vincenzo Scamozzi** (1552 – 7. 8. 1616). Pro nás je zajímavým již tím, že dvakrát – jako člen diplomatického poselstva – navštívil Prahu a zanechal nám záznam svých impresí. Dlouho se mu také připisovalo autorství Matyášovy brány Pražského hradu, jejíž architektura je opravdu blízkou jeho Palladiem ovlivněnému vyjadřování. Je autorem roku 1615 vydaného traktátu „Idea univerzální architektury“, v němž vyjádřil syntetický pohled na základní myšlenky renesanční architektury a stavby měst. Stejně jako většina jeho předchůdců věnoval zvláštní pozornost městu – nakreslil nejen jeho ideální dispozici, která se asi stala předobrazem Palmanuovy, ale zamýšlel se jako jeden z prvních nad funkčním zónováním, řešením městských prostorů a rozložením veřejných budov.

Velkým vzdělavcem své doby byl před 175 lety zemřelý třetí prezident USA **Thomas Jefferson** (13. 4. 1743 – 4. 7. 1726). Vystudoval práva, byl jedním z autorů Deklarace nezávislosti, pět let působil jako velvyslanec ve Francii. Zřejmě právě tam se nadchl pro antickou

a klasicistní architekturu. Shromáždil rozsáhlý soubor italské, francouzské a anglické architektonické literatury, kterou nakonec ve finanční tísní prodal kongresu USA jako základ dnes tak významné Kongresové knihovny. Podnítil vydání zákona o způsobech osídlování západních částí USA a poté, když v roce 1809 odmítl třetí kandidaturu na prezidentský úřad, věnoval se plně architektuře. Již v roce 1802 ovlivnil koncepci tehdy zamýšleného nového města Jeffersonville ve státě Indiana u řeky Ohio, navrženého jako kosouhlá šachovnice se střídáním zástavby a zeleně v jednotlivých polích. Mezi jeho další architektonická a urbanistická díla patří kromě vlastního sídla Monticello spolu s B. Latrobem navržená a od roku 1817 budovaná Virginská univerzita v Charlottesville.

O padesát let později než Jefferson zemřel španělský inženýr **Ildefonso Cerdá** (23. 8. 1815 – 22. 8. 1876), známý především jako autor racionalisticky koncipovaného projektu rozšíření Barcelony z roku 1859. Pro počátky moderního urbanismu a zvláště jeho teorie by však měl být daleko významnějším jeho zapomenutý rozsáhlý spis „Generální teorie urbanisace“. Chtěl napsat a možná že i napsal pět svazků, z nichž se zachovaly a byly knižně roku 1867 tiskem vydány dva, které samy o sobě obsahují 1500 stran velkého formátu. Doufejme, že nedávny, byť i podstatně zkrácený překlad do francouzštiny, přispěje k uznání mimořádného významu Cerdova spisu.

Právě nyní, kdy se urbanismus stává sférou činnosti mnoha oborů, si zaslouží připomenutí **Rudolf Eberstadt** (10. 7. 1856 – 10. 6. 1922). Byl to národohospodář, který po studiích v Berlíně, Curychu a dalších západoevropských městech působil jako docent a od roku 1907 jako profesor na berlínské univerzitě, kde jako jeden z prvních v Evropě zavedl urbanistické semináře. Rozsáhlé znalosti uplatnil především ve svých dílech, věnovaných komunální a zvláště bytové a pozemkové politice. Spolupracoval s předními urbanisty té doby na konkrétních projektech rozvoje měst, roku 1907 vydal knihu

o rozšiřování měst, o dva roky později byla vytištěna následně mnohokrát znovu vydávaná „Příručka o bydlení a bytové otázce“ a roku 1916 vyšel jeho spis o dějinách stavby měst.

Z období na přelomu 19. a 20. století je za největší osobnost architektury a urbanismu přinejmenším ve střední Evropě právem považován **Otto Wagner** (17. 7. 1841 – 11. 4. 1918). Narodil se nedaleko Vídně, v níž na Technice zahájil svá studia. Pokračoval v nich na berlínské Stavební akademii a posléze své vzdělání dovršil v letech 1861 – 63 opět ve Vídni na Akademii výtvarných umění u van der Nülla a A. Siccarda. Jeho výtvarné nadání bylo od počátku zřejmé, avšak do svých více než padesáti let nijak nevybočoval z obvyklého eklektismu své doby.

Zásadní obrat v jeho životě nastal na počátku devadesátých let 19. století. V roce 1893 získal jednu ze dvou prvních cen v soutěži na generální regulační plán města Vídně, kde se vlastně poprvé začal zabývat urbanismem. Ještě důležitějším byl jeho nástup na profesorské místo na Akademii výtvarných umění. V té době opouštěl svou dosavadní tvůrčí orientaci a stal se v Evropě jedním z prvních stoupenců nových uměleckých snah. Svým studentům vysvětlil smysl nové tvorby v roce 1894 krátkým spiskem „Moderní architektura“, který brzy vyvolal široký ohlas, byl vydán i v českém překladu a dnes je právem považován za zakladatelský programový dokument moderní evropské i světové architektury.

Krátce poté se účastnil projektování tehdy dokončované vídeňské Městské dráhy. Navrhoval pro ni zejména vstupy a vestibuly stanic, z nichž jsou nejpůsobivějšími dva objekty před Karlskirche. To již tvořil v duchu moderně orientované secese a roku 1899 se stal jedním z hlavních reprezentantů sdružení Vídeňská secese.

Vyvrcholením jeho tvůrčí dráhy se staly roky před 1. světovou válkou. Z té doby pocházejí jeho nejvýznamnější stavby, jako je Poštovní spořitelna nebo kostel Am Steinhof v léčebně duševně chorých ve Vídni. Nelze alespoň nezmínit jeho pedagogické působení, které pozvedlo vídeňskou Akademii výtvarných umění na

Otto Wagner: modulový městský okrsek, 1911

jedno z předních architektonických škol ve světě. Byl učitelem mnoha českých architektů, z nichž jmenujme především Jana Kotěru, Antonína Engla nebo Františka Roita a jistě rovněž jeho nejnadanějšího žáka Josipa Plečnika.

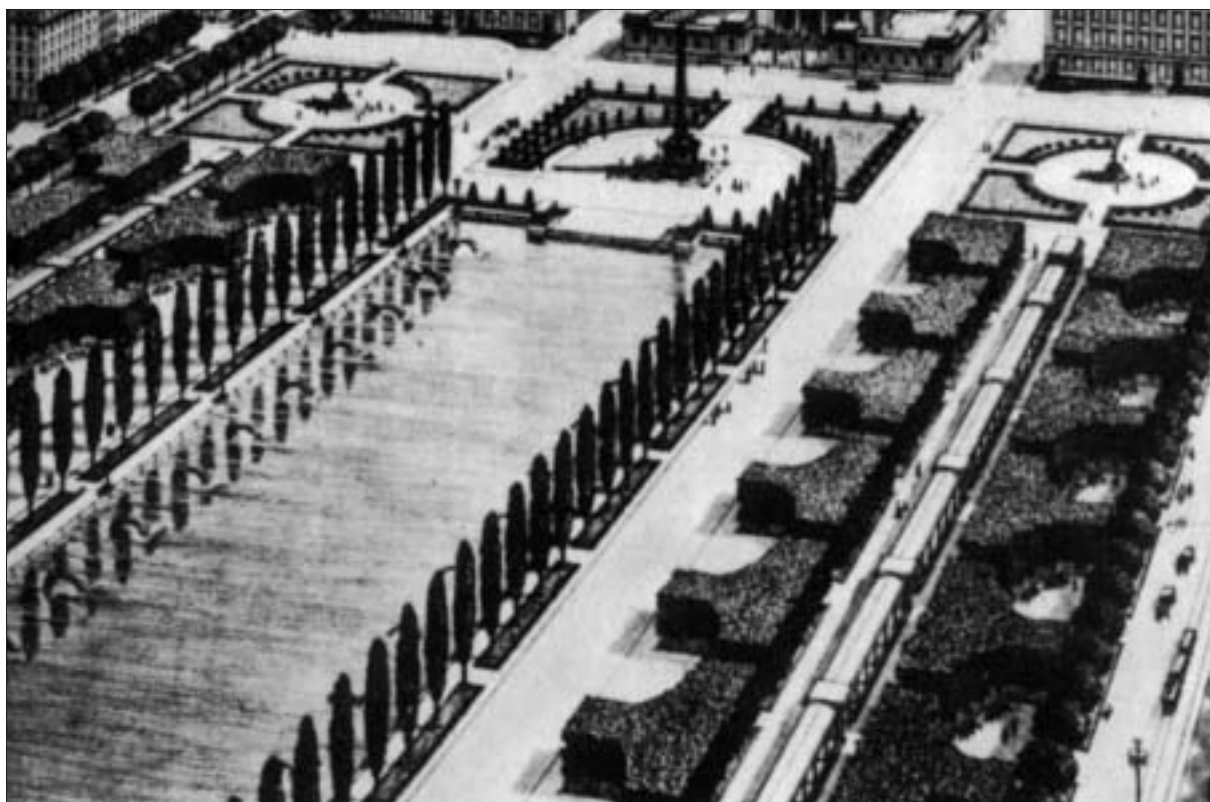
V této době se Wagner intenzivně zabýval urbanistickými projekty, mezi něž patří na prvé místo studie XXII. okresu pro Vídeň, dokončená roku 1912. Nebyl to žádný futuristický nebo avantgardní projev, ale vážné úsilí o reformu dosavadního tradičního města. Pravidelnou dispozici řešil s uplatněním širokých zelených pásů a velkých polouzavřených bloků.

Byl stoupencem geometricky pravidelných a symetrických prostorových kompozic a veškeré nepravidelnosti a organické dispozice považoval za oprávněné pouze tam, kde jsou důsledkem přírodních nebo jiných podmínek. Jemu samému se tyto principy nepodařilo v praxi uplatnit. Tato možnost zůstala vyhrazena pouze jeho žákovi A. Englovi v projektu pražských Dejvic – včetně typického Wagnerem inspirovaného architektonického výrazu.

Bilancující ráz má jeho roku 1895 a pak několikrát znovu vydaná kniha „Stavební umění naší doby“, určená „učňům architektury jako průvodce po tom-

to uměleckém oboru“. Nejvíce pozornosti v ní věnuje modernímu městu, protože „tím nejmodernějším z moderního ve stavebním umění jsou zřejmě naše dnešní velkoměsta,“ přičemž „soulad umění a účelu je podle moderních názorů vždy prvním předpokladem dobrého řešení a ve stavbě měst je tento vztah obrácený“.

Dokladem tehdejšího oceňování Wagnerova díla se mimo jiné stalo i jeho pozvání k přednáškám do USA, které se měly uskutečnit v době, kdy v roce 1911 opouštěl své místo na Akademii. Pro své přednášky si Wagner zvolil v té době nové aktuální téma – velkoměsto. Nakonec k cestě do New Yorku na Kolumbijskou univerzitu sice nedošlo, ale pečlivě připravené texty přednášek, v nichž použil některé formulace ze své předcházející knihy, byly knižně vydány pod názvem „Studie o velkoměstě“. Svůj názor vyjádřil Wagner v úvodních slovech knihy: „Tyto úvahy nejsou věnovány jednomu určitému městu, ale všeobecně velkoměstům, protože právě u nich stojí v popředí otázky jejich budoucího rozvoje a jeho usměrňování. Zde uvedené názory nepatří ani k bouřliváckému radikalismu, ani k nářkům milovníků historie. Vycházejí ze zásady, že nejdůležitějším pro řešení otázek velkoměsta je důsledné naplňování poža-

Otto Wagner: plán oddechového centra, 1911

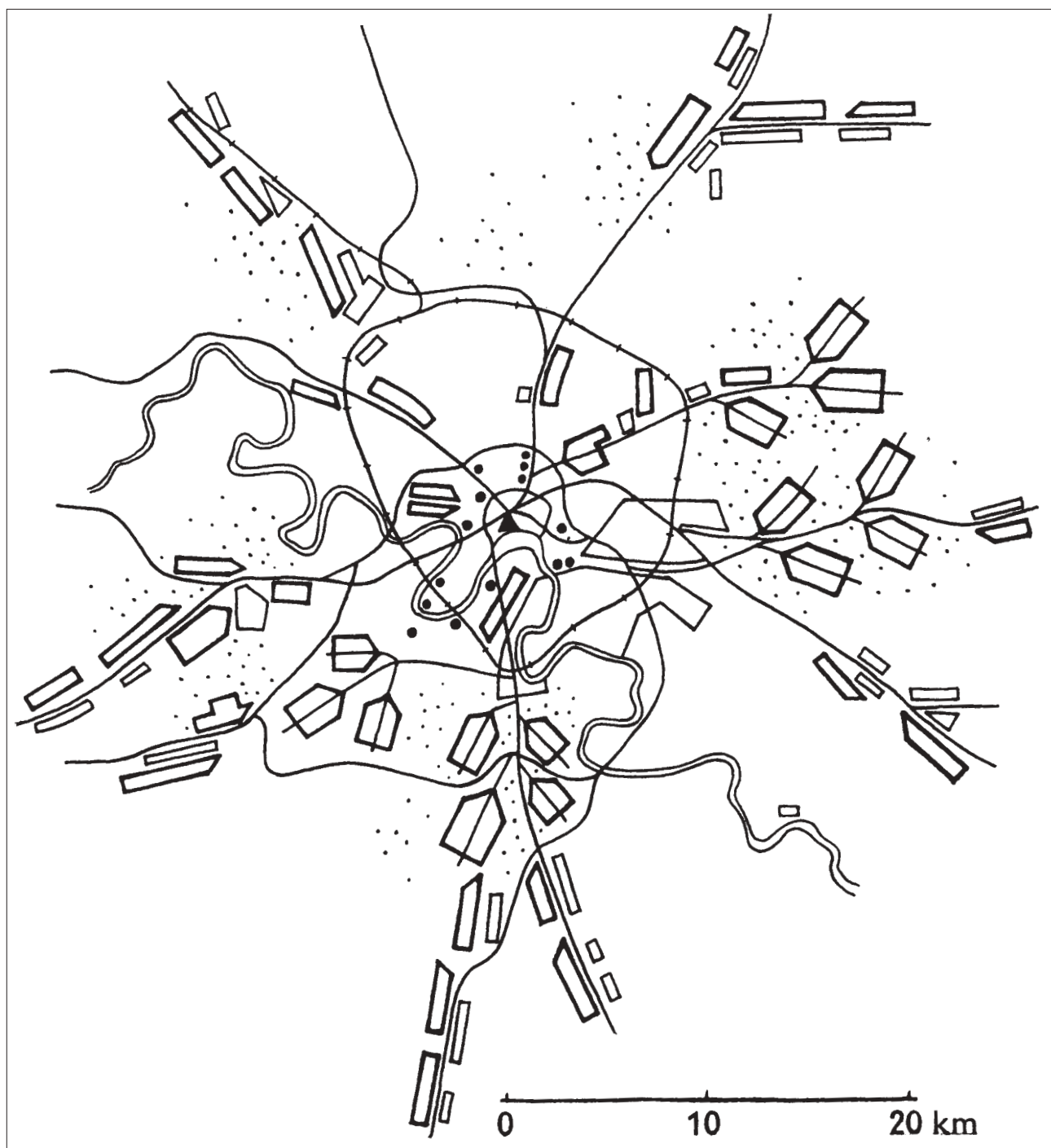
„davků účelnosti, přičemž umění dává vyšší posvěcení všemu co vzniká“.

V samém závěru svých úvah o velkoměstech Wagner zdůraznil, že „jde o to nepřenechat výstavbu města jako doposud slepé náhodě a naprosté umělecké impotenci. Umělecké snahy nelze považovat za něco nadbytečného a vydat město všanc bezbřehé pozemkové spekulaci. Škody, které tím vznikají obyvatelům a správě města stále rostou a jsou ohromné z hlediska národohospodářského. Porostou i nadále a posléze se stanou nenapravitelnými.

Představitelé velkoměst by si obzvláště měli uvědomovat, že velkoměsto může naplnovat svůj smysl životního prostředí milionů obyvatel jen tehdy, když bude také krásné, což lze docílit jen pomocí umění“.

Mezi moderními architekty a urbanisty první poloviny 20. století vynikali v mezinárodním měřítku příslušníci německé avantgardy, jejichž hlavním heslem bylo „nové stavění“. Na rozdíl od tzv. papírové architektury, která byla charakteristickou zvláště pro ruskou avantgardu

a bylo jí souzeno zůstat jen na výkresech a nanejvýš v časopisech a knihách, měli mnozí němečtí architekti řadu příležitostí uplatnit své představy v realitě. Tyto možnosti měl v mimořádné míře **Ernst May** (27. 7. 1886 – 12. 9. 1970). Narodil se ve Frankfurtu nad Mohanem, studoval v Mnichově a v Londýně, kde též dva roky v letech 1910 – 12 pracoval u R. Unwina – jednoho ze zakladatelů koncepce zahradních a satelitních měst. Po návratu si ve Frankfurtu založil vlastní kancelář, avšak čtyři následující roky první světo-

Ernst May: Moskva – skupinové město

vé války strávil v zákopech. Po válce našel May své působiště ve slezské Vratislavi, kde se v roce 1921 účastnil soutěže na územní plán a ve svém soutěžním návrhu pod heslem „Trabanten“ poprvé v Německu uplatnil koncepci rozvoje formou satelitů s 50 až 100 tisíci obyvatel ve vzdálenosti 20 až 30 km od jádrového města. Návrh vyvolal zájem, vyjádřený v roce 1924 pozváním vypracovat pro Vratislav regionální plán. Projektoval též několik drobných sídlišť, věnoval se komunální a družstevní bytové výstavbě a od roku 1921 řídil Veřejně prospěšnou společnost pro výstavbu sídlišť Slezský domov.

Vrcholné období jeho životního běhu bylo v letech 1925–30 spojeno s působením ve funkci městského rady pro výstavbu města v rodném Frankfurtu. Stal se zodpovědným za zpracování celkového plánu rozvoje města, za koncepci městské infrastruktury i za výstavbu nových obytných sídlišť. Při plnění těchto úkolů dokázal vytvořit z Frankfurtu jedno z nejvýznamnějších center moderního urbanismu a architektury. Založil a vedl mezinárodně oceňovaný časopis Nový Frankfurt a v projektové složce města podporoval řešení mnoha koncepčních problémů – novodobých zastavovacích soustav nebo normalizace a prefabrikace stavebních prvků. Nejpopulárnější z nich je Gretou Schütte-Lihotsky zpracovaný projekt minimálně dimenzované pracovní kuchyně, která pak byla v odborné literatuře nazývána „frankfurtská kuchyně“.

Nejvýznamnější prací E. Maye z té doby je „Projekt pro údolí říčky Nidda“, v němž rozmístil a vedl projektování i výstavbu soustavy poloautonomních satelitních sídlišť, majících 1200 až 1500 obyvatel. Nejčastěji se z nich uvádí Praunheim, Westhausen nebo Römerstadt. I s časovým odstupem sedmi desetiletí působí tyto obytné soubory velmi příznivě – jistě i díky nízkému zastavění a mezitím vzrostlé zeleni, jako ostatně většina meziválečných sídlišť.

Nebylo proto náhodné, že si sdružení pro podporu moderní architektury CIAM, jehož byl May ostatně členem, vybralo jako místo pro konání svého vlastně prvního řádného kongresu Frankfurt. „Bydlení pro existenční minimum“ bylo tématem jednání, vycházejícího z účastníky předložených projektů, a pochopitelně především z již ve Frankfurtu existujících realizací. Texty i projekty z kongresu byly publikovány knižně a tvoří též podstatnou součást Teigeho knihy „Nejmenší byt“ z roku 1934.

V roce 1929 shlédla výstavbu ve Frankfurtu skupina sovětských odborníků a následně byl May pozván k přednáškám do Moskvy, Leningradu a Charkova. V té době se již měnila v Německu hospodářská i politická situace a tak v roce 1930 přijal May se skupinou svých spolupracovníků pozvání k trvalému působení v SSSR. Zabývali se projektováním nových měst, jako byl Nižní Tagil, Autostroj, Kuzněck, Karaganda, Lenínakan a zvláště Magnitogorsk, pro který předložili v duchu racionálního funkcionalismu zpracovanou variantu satelitního a lineárního

rozvoje. V době moskevského pobytu May několikrát vyjžděl do západní Evropy, kde přednášel o svých poznatcích.

V roce 1932 se skupina E. Maye účastnila užší soutěže na územní plán Moskvy. Soutěžní návrh, zpracovaný E. Mayem spolu s W. Hebebrandem, H. Schmidtem a dopravním inženýrem K. Lehmannem, měl heslo „Velká Moskva – město – kolektiv“. Navrhovali v něm další rozvoj Moskvy formou 24 trabantních měst „městských kombinátů“ pro 100 až 150 tisíc obyvatel, seskupených do radiálních koridorů podél rychlodráhových tras. Podle zadání měla mít Moskva ve výhledu 4 miliony obyvatel, z nichž podle jejich návrhu měly bydlet 2,2 miliony v městských kombinátech.

Ovšem i v SSSR se stále více utužoval stalinistický režim a v architektuře a urbanismu se stal jedině přijatelným historizující reprezentativní socialistický realismus. Ostatně i technická základna stavebnictví a stav techniky vůbec by ztěžil umožnil realizaci projektů Mayovy skupiny, která nakonec opustila zemi od níž si zřejmě slibovala uskutečnění svých na hranici utopie se pohybujících představ.

May nakonec našel útočiště v Jižní Africe, kde zprvu farmařil a pak se uplatnil jako architekt, avšak musel v období druhé světové války prožít krušná léta v internaci jako „nepřátelský cizinec“. Po válce jej jeho přítel a dávný spolupracovník W. Hebebrand, hlavní architekt Hamburku, přesvědčil, aby se roku 1954 z Afriky navrátil do Německa. Stal se urbanistickým vedoucím všeobecně prospěšné společnosti „Nový domov“, projektoval řadu menších sídlišť a společně s Hebebrandem řešil obnovu hamburské čtvrti Nová Altona. Koncem padesátých let se ještě jednou podíval do SSSR a přednášel tam. V Německu byl zahrnován počtami přesto, že si zachoval kritický odstup od poválečné politiky Spolkové republiky.

Současníkem Ernsta Maye byl v naší zemi **Pavel Janák** (12. 3. 1882 – 1. 8. 1956). Studoval u Zítka a Schulze a pak na vídeňské Akademii výtvarných umění u Wagnera. Byl všestranným architektem, zakládal roku 1911 Skupinu umělců výtvarných, byl čle-

Pavel Janák: sídliště Baba v Praze-Dejvicích, 1928 – 1940

Jindřich Kumpošt: Vaňkovo náměstí, 1926, perspektiva, Žlutý kopec, Brno

Jindřich Kumpošt: Zastavění ústí Lerchovy ulice do Vaňkova náměstí, 1926, perspektiva, Žlutý kopec, Brno

nem Mánesa a po dlouhou dobu až do roku 1938 předsedou Svazu československého díla. Učil na pražské Uměleckoprůmyslové škole, kde mimo jiné spolu se studenty vypracoval dodnes ojedinělou studii o vývoji pražských činžovních domů. Od roku 1936 působil jako hlavní architekt Pražského hradu, kde v prvních poválečných letech vedl obnovu válkou poničených objektů. Je autorem řady významných staveb v Praze i jiných městech.

Mezi jeho zájmy patřil také urbanismus. Byl členem Státní regulační komise pro hl. m. Prahu a významně se podílel na zpracování regulačního plánu Prahy, dokončeného roku 1929. Bývá citován jeho výrok po dokončení plánu, že by „nyní bylo třeba začít pracovat na plánu znovu“. Jeho dílem je urbanistická kon-

cepce pražského sídliště Baba z počátku 30. let a dále zajímavě půdorysně řešený obytný soubor Zelená liška na pražské Pankráci.

Již za 1. republiky i později se právem hovořilo o Brně jako o významném centru rozvoje moderního urbanismu v ČSR. Bylo to nejen důsledek činnosti v Brně sídlících institucí, jako byl Zemský studijní ústav, ale především zásluhou působení řady brněnských architektů a urbanistů. Ti pracovali nejen na územním plánu vlastního Brna, ale řešili také regionální plány – např. i pro Prahu. Nejznámějším byl jistě Bohuslav Fuchs, ale to neznamená, že je možno opomíjet ostatní. Do této skupiny patřil rovněž **Jindřich Kumpošt** (13. 7. 1891 – 14. 7. 1968), od

jehož narození uplývá 110 let. Po absolvování akademie ve Vídni řídil v letech 1920 – 25 pozemní stavby a regulaci města Brna. Kromě toho i projektoval. Jeho první práce sledovaly linii vídeňské klasicistní moderny, koncem 20. let se stal jedním z nejlepších brněnských funkcionalistů. Namátkou vybíráme čtyřpatrové malobytové domy družstev Stavog (Tábor), Vaňkovo náměstí, Burešova ulice. Je rovněž autorem okresních nemocenských pojišťoven v Brně a Olomouci, spořitelny v Brně – Králově Poli, Prostějově, Tišnově i autorem regionálního plánu Kníničské přehrady. Po druhé světové válce byl vedoucím odboru výstavby při Zemském a později Krajském národním výboru.

Jiří Hruža